

B. Kovács, ROMÁNKORI TEMPLOMOK FELTÁRÁSA HEVES MEGYÉBEN, „Egri Múzeum Evkönyve”, t. 5: 1967, s. 35—63.

Praca B. Kovácsa jest pierwszym podsumowaniem wyników badań wykopaliskowych, prowadzonych począwszy od r. 1964 przez Vár Múzeum w Eger na terenie komitatu Heves, w trakcie których odsłonięto w rejonie podnóża gór Bükk i Matra cztery nie znane dotychczas budowle sakralne. Odkrycia te są tym cenniejsze, że budownictwo średniowieczne w rejonie Egeru należy do najsłabiej zachowanych na Węgrzech, wobec długotrwałego panowania tureckiego i gruntownej przebudowy świątyń za rządów austriackich. Do wyjątków należą romańskie kościoły zachowane w całości, jak Verpelét czy opactwo w Bélapátfalva. Większość zabytków znana jest tylko z fragmentów zachowanych w murach późniejszych budowli, jak słynne Feldebrő czy Tarna-Szentmária.

Cztery odkryte ostatnio kościoły zachowały się tylko w partiach fundamentowych, przy czym najsłabiej czytelne są ślady rotundy z Mezőtárkány-Nagyhalom, lepiej zaś jednonawowych kościołów na planie podłużnym z Fedémes, Recsk i Sirok-Rozsnakpuszta.

Rotunda z Mezőtárkány-Nagyhalom została odkryta w wyniku badań ratowniczych w r. 1964, spowodowanych ujawnieniem zgrupowania kości ludzkich na wzgórzu Markó. Odsłonięto jedynie ślady północnej i południowej ściany kościoła, o grubości około 1,3—1,5 m. B. Kovács w oparciu o geometryczny wykres kół rekonstruuje go jako rotundę jednoabsydową, orientowaną ku południowi, o wewnętrznych wymiarach: średnica 5 m i głębokość absydy 1,8 m. Budowla datowana jest ogólnie na okres od XI do XIII wieku (brak archeologicznych danych do uściślenia chronologii). Nazwa wsi pojawia się w źródłach pisanych po raz pierwszy w XIII wieku, kościół wzmiankowany jest dopiero w r. 1381. W sąsiedztwie rotundy, na zachodnim stoku wzgórza, odkryto 16 grobów szkieletowych orientowanych z południowego zachodu na północny wschód.

Znacznie lepiej zachowany jest kościół odkryty w r. 1966 na południe od obecnej świątyni klasycystycznej w Fedémes. Jest to podłużna budowla jednonawowa (o wymiarach wewnętrznych $6,2 \times 4,9$ m), zamknięta prostokątnym chórem ($3,9 \times 3,1$ m). Do północnej ściany kościoła przylega dobudowana w XV wieku zakrystia ($1,6 \times 3$ m). W zachodniej części nawy zachował się fundament filaru lub kolumny, mającej podtrzymywać empore albo chór muzyczny. Jego budowę datuje denar króla Władysława I Warneńczyka (1440—1444) z roku 1443. W obrębie nawy odsłonięto ponadto 6 grobów zawierających monety z XVI wieku. Przy ścianie północnej odkryto skarb złożony z 1080 szt. monet austriackich z lat 1261—1330. Budowla datowana jest na drugą połowę XIII wieku. Wieś Fedémes pojawia się po raz pierwszy w źródłach w r. 1261 jako własność biskupa egerskiego, a parafia w latach 1332—1337.

Kościół w Reck istniał i funkcjonował jeszcze w XIX wieku i został rozebrany po r. 1893. Na jego partię przyziemną natrafiono w r. 1966 przy poszerzaniu obecnego cmentarza parafialnego. Składał się on z prostokątnej nawy ($7,6 \times 5,9$ m) i prostokątnej absydy ($4,7 \times 4,3$ m). W wieku XV do północnej ściany kościoła dobudowano zakrystię, a w wieku XVIII poszerzono nawę w kierunku zachodnim. Brak określenia chronologii. Kościół wzmiankowany jest po raz pierwszy w rachunkach kolektorów papieskich w latach 1332—1337.

Ostatni z interesujących nas zabytków odkryty został w dolinie Rozsnakpuszta, w pobliżu miejscowości Sirok. Nazwa miejscowa, wiążąca się w języku węgierskim z „doliną kościelną”, spowodowała podjęcie tu poszukiwań w r. 1966. Kościół w Sirok-Rozsnakpuszta, zachowany tylko w części przyziemnej, składał się z prostokątnej nawy, o wymiarach wnętrza $6,5 \times 4,2$ m, i półokrągłej absydy, o głębokości 2 m, i grubości murów 1,2 m. Przy północnej ścianie nawy stwierdzono ślad prostokątnego fundamentu ($1,7 \times 1,4$ m), interpretowanego jako podmurówka schodów prowadzących na empore lub chór muzyczny, które podtrzymywał zachowany fragmentarycznie filar. Fundament jego przecina grób datowany obolem króla Zygmunta Luksemburskiego (1387—1427). Powstanie chóru należy więc odnieść na okres po r. 1430. Poza opisanym pochówkiem w obrębie kościoła znaleziono 11, na wschód zaś od prezbiterium 25 grobów orientowanych wzdłuż linii wschód—zachód. Wyposażenie ich ogranicza się do monet Zygmunta Luksemburskiego (1387—1427) i Ferdynanda I Habsburga (1526—1564) oraz drobnych ozdób, jak kolczyki, sprzączki do pasa i paciorek szklany. Czas budowy kościoła określono tylko ramowo na XII—XIII wiek.

W podsumowaniu B. Kovács zajmuje się głównie podłużnymi kościołami jednonawowymi, zwłaszcza zamkniętymi prostokątną absydą. T. Gerevich datuje je na pierwszą połowę XIII wieku¹, zaś G. Koroknay na XII—XIII wiek², zgodnie wiążąc je z budownictwem cysterskim. Natomiast autor skłonny jest przychylić się do tezy I. Sz. Czeglédy i T. Koppány'ego, którzy w oparciu o badania kościołów nadbalańskich sądzą, iż zróżnicowanie formy prezbiterium związane jest z fundatorem kościoła, a świątynie z półokrągłą absydą z XI—XII wieku są typowe dla posiadłości świeckich³. Słusznie podkreśla on brak dobrze datowanych zabytków sprzed XIII wieku, kiedy to następuje rozbudowa sieci parafialnej i odbudowa świątyń zniszczonych przez najazdy tatarskie.

¹ T. Gerevich, *Magyarország románkori emlékei*, Budapest 1938, s. 31.

² G. Koroknay, *Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében*, „Jósa András Múzeum Évkönyve”, t. 1: 1958.

³ I. S. Czeglédy, T. Koppány, *A Balatonfűzfő-mámai románkori templomrom*, „Veszprém megyei Múzeumok Közleményei”, t. 2: 1964 (wg recenzowanego autora).

Nieporozumieniem wydają się natomiast rozważania B. Kovácsa odnoszące się do empor. Pomijając już fakt, iż zarówno w kościele z Fedémes, jak i w Sirok-Rozsnakpuszta układ stratygraficzny wskazuje na powstanie balkonu najwcześniej w XV wieku, niesłuszna jest teza wykluczająca budowę empor ze względów liturgicznych w fundacjach biskupich.

Stosunkowo mało miejsca poświęcono omówieniu rotundy z Mezőtárkány-Nagyhalom. W świetle ostatniej pracy V. Molnár⁴ należałoby ją (o ile rekonstrukcja jest słuszna) zaliczyć do grupy rotund środkowoeuropejskich. Grupa ta, reprezentowana przez kościoły o przeciętnej średnicy 6 m, z jedną orientowaną absydą, jest na Węgrzech szeroko rozpowszechniona (do r. 1966 włącznie znanych było 61 zabytków), zwłaszcza w budownictwie kościołów parafialnych XI—XIII wieku. Najstarszymi jej zabytkami są rotundy grodowe z X/XI wieku z Veszprém⁵ i Sárospatak⁶. Zróżnicowanie form rotund tej grupy następuje dopiero na przełomie wieków XII i XIII. A więc przed tym okresem należałoby datować budowę rotundy z Mezőtárkány-Nagyhalom. Przemawia za tym również nieprawidłowość orientacji jednej absydy na południe, którą zaobserwowano dotychczas na Węgrzech jedynie w rotundzie z Fövenyes-Kerekegyháza, z początków XI wieku⁷. Zagadnienie to wymaga jeszcze szczegółowego opracowania. Należy go oczekiwać przy pełnej publikacji niniejszych odkryć.

Elżbieta Dąbrowska

⁴ V. Molnár, *Romanskie rotundy na terenie średniowiecznych Węgier*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 13: 1968, s. 81—100.

⁵ K. H. Gyürky, *Die St. Georg Kapelle in der Burg von Veszprem*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 15: 1963, s. 341—4.8.

⁶ V. Molnár, *O rotundzie w Sárospatak*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 13: 1968, s. 137—141.

⁷ F. Scherer, *Gyula varos története*, t. 1, Gyula 1938, s. 34—35.